

**Иван Иванов, Ivan Ivanov /
Мариана Минкова, Mariana Minkova**

**ЛЕГЕНДАТА ЗА ПОКРЪСТВАНЕТО НА
КНЯЗ БОРИС I НА СТАРОЗАГОРСКОТО АЯЗМО
НА СВ. ТЕОДОР ТИРОН – МИТ ИЛИ РЕАЛНОСТ**

**The Legend of the Baptism of Knyaz Boris I at
the Stara Zagora Holy Spring
of St. Theodore Tiron – Myth or Reality**

Abstract: The article provides a brief overview of the data and hypotheses about the place and year of baptism of the Bulgarian ruler Prince Boris I Michael. The widespread opinion about Pliska as a possible place of baptism of the Prince contradicts the data that the baptism took place on Byzantine territory near Upper Thrace, where the military actions were conducted in the late autumn of 863. Main attention is paid to the so called Stara Zagora hypothesis, which indicates the Holy spring of St. Theodore Tiron near the modern city of Stara Zagora, Bulgaria, and its patron's day as the place and date for the Prince's baptism. This hypothesis was put forwards independently by two authors at the end of the 19th century, in addition, there are similar older legends that have left traces in local toponymy and oronymy. In support of the Stara Zagora hypothesis and the local legends, the emergence of a medieval monastic settlement in the Stara Zagora region can be pointed out. The settlement comprised more than 20 monasteries, which existed until the 18th century. The main advantage of the Stara Zagora hypothesis and the local legends is that they are in concert with the recently accepted opinion that the Prince was baptized in the early months of 864. A second advantage is that they offer a scientific explanation for the well known fact of the Prince's baptism "at night" and in the narrow circle of his retinue. A third advantage is that they are in line with the recently discovered date of March 28 (864) when the revolt of the metropolitan boyars broke out. These advantages, indicated recently in separate books by the authors, force Bulgarian historiography to re-evaluate the reliability of the Stara Zagora hypothesis and legend, which was disregard for political reasons during the years of the totalitarian regime in Bulgaria.

Keywords: Tsar Boris I Michael, baptism of the Bulgarians, the Holy spring of Stara Zagora, Bulgaria, St. Theodore Tyron.

В историографията отсъстват свидетелства, които да посочват годината и мястото на покръстване на княз Борис I Михаил. За годината на покръстване

на княза съществуват множество документи, много от които дават недостоверни сведения и основателно не се вземат предвид¹.

1. Документи и събития свидетелстващи, че 864 е годината на покръстване на княз Борис I.

През 853 г. в съюз с Великоморавия Борис води неуспешна война срещу съюза на Източнофранкското кралство и Хърватско. Малко след това (855–856 г.) Византия напада България. През 856 г. Борис е принуден да сключи мир с който България губи Филипопол и околностите му, както и територията на изток от днешните градове Сливен и Ямбол².

През 862 г. Борис I и Людовик II сключват военен съюз срещу Великоморавия. Българският владетел се задължава да приеме християнството от Римската църква. През 863 г. немският крал, подпомогнат от българите от югоизток, навлиза във Великоморавия. На страната на Великоморавия се включват съюзниците на Византия – Сърбия и Хърватия, които нанасят поражение на войската на Борис. В добавка към тези поражения, 863 г. се случва бедствена за България поради настъпилите суша, глад, болести и силни 40-дневни земетресения³. По думите на византийския философ Пафлагон през 863 г. по българските земи има силно земетресение и суша, довела до глад, нашествие на скакалци и болести. Късно през есента на 863 г. Византия се възползва от неблагоприятните за България природни бедствия за да промени решението на Борис I.

Веднага след като ромейската армия нанася тежко поражение над мелитинския емир (3 септември 863 г.), тя се прехвърля от Източна Мала Азия на Балканите и навлиза в днешна Горна Тракия⁴. За това, че военни действия между двете армии е имало, говори 10-тата омилия на константинополския патриарх Фотий, произнесена между 12 и 21 април на следващата 864 г. в църквата „Света София“⁵, в която той възхвалява император Михаил III заради „победите срещу варварите“. Най-вероятно по това време Берое и околностите му са завладени, с което цялата област Загора преминава към Византия. Изправен пред природни бедствия, военни действия на два фронта и военен разгром от Византия, българският владетел в последните месеци на 863 г. успява да спре войната, като обещава той и народът му да се покръстят от Цариградската патриаршия и да скъса съюза с Людовик II.

Византийската власт и Цариградската патриаршия се задействат бързо, за да осъществят отдавна желаното покръстване. Това намира отражение в думите на архиепископа на Българската църква в Охрид Теофилакт (1089 – ок. 1126), който отбелязва: „...*ромейците, като приели с радост известието за мир, което никога не очаквали от българите, всичко извършили с бързина*“. За скоротечното покръстване на българите, проведено отчасти в същата 863 г., но най-вече в началото на следващата 864 г. свидетелстват следните шест добре документирани събития:

1.1. Първи били покръстени пристигналите в края на 863 г. в Цариград български боляри, които сключили договор за „дълбок мир“⁶. Вероятно още

през пролетта на 864 г. в България пристигнала мисия от Цариград, начело с епископ, придружен от много свещеници и монаси, които покръстили първо Борис I, а след това и българите⁷. Този ход на събитията е потвърден в един наскоро обнародван документ от архива на император Михаил III, където е отбелязан следния кратък текст: „В 863 г. мир с княза на българите Борис. Борис получава областта между Сидера и Дебелт, наричана от българите „Загора“. Борис преминава към християнството – изпращане на един епископ и няколко свещеника за изпълнение на мисията“⁸.

Тези данни се подкрепят и от споменатата 10-та омилия на патриарх Фотий. Ако до датата на тази омилия владетелският двор на България не е бил покръстен, то възхвалата на Михаил III би била неуместна, защото единственият резултат от безспорно победоносната война на императора срещу България би било обещанието областта Загора да се върне във владение на България. Следователно, княз Борис I със сигурност е бил покръстен *няколко месеца преди средата на април 864 г.*, което е дало основание за омилията.

1.2. След като България подписва „дълбокия мир“ с Византия, войските на Людовик II потеглят с враждебни намерения „срещу княза на българите“⁹. Според П. Петров¹⁰ този поход на германския крал трябва да се отнесе към лятото/есента на 864 г., когато съюзът му с Борис е бил вече скъсан поради подписването на договора с Византия.

1.3. След приемане на християнството (в 864 г.) княз Борис I започва борба за учредяване на автокефалия в България. Още в 865 г. той изпраща на Фотий писмо, в което, заедно с молбата да получи списък с християнските закони, е изказал желание за учредяване в България на Патриархат¹¹. В отговор Фотий написва посланието „До най-славния и най-знаменития, възлюбен в Господа, мой духовен син Михаил, от Бога архонт на България“, в което отминава с мълчание молбата на княза за автокефалия. Самото обръщение към Борис показва, че той вече е бил покръстен. Недоволен от отговора, в 866 г. Борис изпраща делегация до Людовик II и друга делегация, която пристига в Рим на 29 август 866 г. В отговор, римският папа Николай I (858–867 г.) изпраща в България мисия, която потегля от Рим малко след 13 ноември 866 г. и пристига в Плиска след две седмици¹².

1.4. Сигурна датировка на покръстването дава Окръжното послание до източните патриарси, изпратено от патриарх Фотий през пролетта на 867 г., в което пише следното: „...*Нямаше още две години, откак този народ беше захванал да почита християнската вяра, когато мъже злочестиви и отвратителни... рожби на западните страни... се нахвърлиха против наскоро утвърдения в благочестие и новоустановен народ*“¹³. „Злочестивите рожби на западните страни“ са членовете на горепосочената мисия на папа Николай I в България – епископите Павел Популонски и Формоза Портуенски, които пристигнали в Плиска към края на август 866 г.¹⁴. Следователно изразът „нямаше още две години“ показва, че покръстването на българите се датира в 864 г.¹⁵

1.5. В един домашен документ – деветнадесетата българска добавка към среднобългарския превод на летописа на Константин Манаси (XII в.), съставена в 1364/1365 г.¹⁶ се отбелязва, че от покръстването са изминали 501 години, т.е. покръстването се датира уверено към 864 г.

1.6. В руския препис на „Летописец въкратце“ се споменава, че от покръстването до „преложение словенских книг“ са изминали 30 години. Това т.нар. „преложение словенских книг“ (т.е. Преславският събор) се датира в 893/4 г., което също фиксира покръстването през 863/4 г. (= 893/4 – 30).

Представените по-горе сигурни документи, подкрепени от добре датирани политически процеси и събития в Югоизточна Европа по това време, свидетелстват, че княз Борис I Михаил се е покръстил *в началото на 864 г.*¹⁷. Днес това становище се приема от повечето представители на българската историческа наука.

2. Други мнения за годината на покръстване на княз Борис I.

В. Златарски (подкрепен от Ив. Снегаров) поддържа тезата, че покръстването на Борис I се случва между 1 и 19 септември 865 г.¹⁸. Моско Москов приема, че това е станало през пролетта на 866 г.¹⁹, а Николов смята, че Борис се е покръстил в първите месеци на 866 г. (преди 28 март)²⁰.

Тези мнения се основават главно на следните три проблемни свидетелства: повреденият надпис от село Балши (Албания), т.нар. Бертински анали и приписката на черноризец Тудор Доксов.

2.1. Балшенският надпис е изсечен върху горната част на каменна колона, открита край село Балши, Албания, в развалините на древен манастир. Колоната е с отчупен горен край, поради което началото на надписа липсва. Остатъкът от надписа гласи: „.....*ариорис, преименуван Михаил, с дадения му от бога народ в годината 6374*“.

Надписът може да има връзка със следното съобщение, оставено от архиепископ Димитрий Хоматиан в XIII в.²¹: „....А в Кефалиния (Главиница) могат да се видят запазени и до наше време каменни стълбове, върху които са вдълбани букви, отбелязващи приобщаването и присъединяването на народа към Христа“. На тази основа В. Златарски²² приема, че посочените от Хоматиан стълбове съобщават за *покръстването* на народа. Надписът от Балши е върху един от тези стълбове и Златарски допълва повредената част по следния начин: „[Покръсти се от бога архонтът на Бълг]ария Борис, преименуван Михаил, с дадения му от бога народ в годината 6374“. Посочената година 6374 от С.М. по цариградската ера отговаря на 866 септемврийска година от Р. Хр., която обхваща времето от 1 септември 865 до 31 август 866 г. Срещу подобно допълване на липсващия текст се обявяват много учени²³. Не се знае колко е била висока колоната, нито откъде започва надписът. Ясно е, че повредата на този надпис го прави ненадежден като свидетелство за такова важно събитие.

Известно е, че веднага след като приема светото кръщение, княз Борис I започнал усилено църковно строителство. Най-вероятно надписите, за които говори Д. Хоматиан, включително и надписът от с. Балши, се отнасят за

строителството на черкви и манастири, т.е. за постепенното „приобщаване и присъединяване“ на новопокръстения народ към Христа, а не за първия акт на християнизирание на княза. На тази основа липсващата част на Балшенския надпис би могла да се допълни по следния начин: „[Тази църква построи от бога архонтът на Бъл]ария Борис, преименуван Михаил, с дадения му от бога народ в годината 6374“²⁴. С това допълване надписът от Балши съобщава, че около две години след покръстването си княз Борис I съдействал за построяването на църква на това място. С този си прочит Балшенският надпис прилича на т.нар. Латински надпис от 867 г., намерен във Велики Преслав, който гласи: „... в името на всемогъщия Господ чрез моление бе осветена тази църква със спомоществованието на княза на българите Борис заедно с целия му клир и народ“²⁵.

2.2. Бертинските летописи, намерени в манастира „Св. Бертин“ във Франция, описват събития от германската история от 741 до 882 г. Частта, която се отнася за периода от 861 до 882 г., е написана от епископ Хинкмар от Реймс (806–882 г.). В текста отнасящ се за годината 866 е включен абзац, съобщаващ за покръстването на владетеля на България и още няколко свързани с това събития²⁶. Датирането на този абзац трябва да се коригира, защото той фактически се отнася за събития, настъпили не в една, а в две различни години. Абзацът може да се раздели на две части, като втората част съобщава за посочените по-горе две добре документирани мисии, които Борис I изпраща в средата на 866 г. до Людовик Немски и до римския папа Николай I.

Първата част на абзаца съдържа бележка под черта и съобщава за покръстването на Борис I и последвалия бунт на болярите срещу покръстения княз. Ето и частта в превод на български: „Кралят на българите²⁷ приел светото кръщение. Той бил замислил да стане християнин предишната година, понеже Бог го вдъхновил и му внушил това чрез поличби и бедствия сред народа на царството му. Недоволни от това, негови боляри разбунтували народа против него, за да го погубят. И тъй, колкото били в десетте комитата, те се събрали около двореца му. Но той, като призовал името Христово, потеглил срещу цялото множество с четиридесет и осем души, които били останали при него поради предаността си към Христовата вяра. И веднага, щом излязъл от градските врати, пред него и пред тези, които били с него, се появили седем духовника и всеки от тях държал в ръката си запалена свещ. И така, те вървели пред краля и пред онези, които били с него. А на тези, които били въстанали против него, се сторило, че върху тях пада огромна пламнала сграда. На въстаналите им се сторило, че конете на онези, които били с краля, вървели изправени и ги поразявали с предните си крака. И такъв страх ги обзел, че те не могли да се приготвят нито за бягство, нито за отбрана, но, прострени на земята, не могли да се движат. И царят убил петдесет и двама от благородниците, които най-много подбуждали народа срещу него, но оставил останалите хора да си отидат невредими.

Първата част на текста, отбелязана с курсив, всъщност е датирана по два начина – чрез цифра и словесно. Словесното ѝ датиране обаче не отговаря на посочената с цифра година (866), което личи от съдържанието на първите две изречения: „Кралят на българите приел светото кръщение. Той бил замислил да стане християнин предишната година, понеже Бог го вдъхновил и му внушил това чрез поличби и бедствия всред народа на царството му“. Текстът посочва, че „кралят на българите“ станал християнин в годината, следваща годината, в която бог пратил „поличби и бедствия всред народа на царството му“. Посочените *поличби и бедствия* (суша, земетресение, глад, болести, проказа, военни поражения) обаче са добре документирани за 863 г. (предходната на 864 г.), а не за 865 г. (предходната на 866 г.). Напротив, 865 г. е благодатна година, част от 30-годишния „дълбок мир“, установен чрез мирния договор с византийците от края на 863/началото на 864 г. Следователно, първата част от текста трябва да се отнесе за 864 г. и вероятно е била съотнесена към текста за 866 г. по погрешка или при следващите преписвания. От словесното описание на знаменателната със своите трагични събития 863 година, която, според Бертинските анали, е предходна спрямо годината на покръстване на Борис, разбираме, че *истинската година на покръстване на Борис е 864*, а не 866 и че бунтът на недоволните боляри срещу покръстването на Борис *е избухнал в същата 864 година*.

С известна доза несигурност, същата година на покръстване на княз Борис съобщава под черта и Хинкмар: „Богорис се покръстил в годината, както изглежда, 864, като приел името Михаил“.

2.3. Тудор Доксов (монах, най-вероятно син на Борисовия брат Докс) оставя приписка, в която съобщава: „...Този Борис покръсти българите в годината *етх бехти*“²⁸. Най-често изразът *етх бехти* се приема като един от известните календарни изрази за година и месец по прабългарския циклов календар. Според китайския (следователно и прабългарския) циклов календар 866 г. е единадесета циклова година – година *куче*. Понеже в много съвременни тюркски езици се използва угро-финската заемка *it / et* „куче“, много автори се основават на теорията за малобройността и тюркоезичието на прабългарите²⁹ и превеждат прабългарската дума *етх* като „година куче“. В съчетание с допълването, което В. Златарски прави на Балшинския надпис, това тълкуване на израза *етх бехти* изглежда много сполучливо и те заключават, че времето на покръстване на българите е между 1 и 19 септември 865 г.³⁰ или месец април 866 г.³¹.

С това тълкуване на израза „година етх“ приписката на Тудор Доксов обаче влиза в противоречие с най-достоверната година на покръстване на Борис – 864 и с цяла поредица от добре документирани събития, свързани с покръстването. Предложени са няколко не много убедителни начина за излизане от това противоречие, изброени от Г. Николов³². Според нас противоречието се поражда поради превода „година куче“ на израза „година етх“, като в действителност, според нас, този израз означава „година маймуна“. Индоевропейски-

те народи не са познавали маймуната и не са имали своя дума за това животно. Като прародина на думата за маймуна може да се посочи Северна Африка: виж берберски *biddu*, западно-чадски *bido*, *pit*, централно-чадски *vid(e)*, нигер-конго *obo* – „маймуна“. Вероятно от берберски (староегипетски) думата *biddu* е заимствана в старогръцки като *πίθηξ*, *πίθαко* „маймуна“, „джудже“ и в латински *foedus* „грозен“, „противен“. Гръцкото *πίθαко* < *bido* е заимствано в старобългарски като *опица*, в старогермански като *affo*, в староанглийски като *ара* – съвременен английски *аре* („маймуна“), в персийски *abuzine* > в руски *обезьяна* („маймуна“), в старотюркски *bičün* (*pisin*), в турски *şebek*. Може да се очаква и друг път на разпространение на гръцката дума за маймуна при скити и саки, при който семантичната основа *πίθα* претърпява следните промени: *πίθα* > *pith* > *bith* > *vith*, *with* > *ith*, *eth*. Крайната форма *eth* („маймуна“) е регистрирана като *emx* при прабългарите, *dē* при днешните пенджаби³³, наследници на саките, и *hou* при китайците.

Годината 864 е девета циклова година „маймуна“ по китайския, следователно и според прабългарския календар. В заключение, обоснованото допускане *emx* = „маймуна“³⁴ превръща приписката на Тудор Доксов в домашен документ, твърдо подкрепящ 864 г. като година за покръстване на княз Борис I.

3. Допълнителни данни, уточняващи покръстването на княз Борис I и бунта на болярите срещу княза.

3.1. Византийски хроники:

– Продължител на Теофан, X в.³⁵: „Когато станало известно, че се покръстил, той (Борис) се намерил пред въстанието на целия свой народ. Като носел на гърдите си изображението на божия кръст, той с помощта на малко хора ги победил, а останалите направил християни не вече тайно, но напълно явно и с тяхно желание“.

– Йоан Скилица и Георги Кедрин, XI в.³⁶: „Той бил вече посветен в божествените тайни, както казахме, от светия епископ и приел божественото кръщение късно през нощта. Но първенците на народа и простият народ, като научили за промяната на вярата, въстанали срещу владетеля и искали да го погубят. Тогава той, начело с кръстния знак, ги победил с малцината свои привърженици. Те били поразени от изненадата и той ги направил християни“.

3.2. Из отговорите на папа Николай по допитванията на българите³⁷: „Въпрос №17... разправяйки как сте възприели по божия милост християнската вяра и как сте накарали да се покръсти целият ви народ, как обаче ония, след като били покръстени, въстанали единодушно с голямо ожесточение против вас, като твърдели, че не сте им дали добър закон, и искали да убият и вас и да си поставят друг княз, и как вие, подготвени срещу тях със съдействието на божията сила, сте ги надвили от мало до голямо и заловили със собствените си ръце...“.

3.3. Старобългарски разказ за покръстването (съставен в България през XIV в. въз основа на съответните разкази на византийските хронисти Симе-

он Метафраст, Георги Монах и др.)³⁸: „... Българският княз, като видя как с божия помощ се е изцелил от раната, изпрати молба в Константин град да дойдат архиереи оттам и да го покръстят. Като видяха това българите, които не бяха покръстени, въстанаха тогава, за да го убият. Подпомогнат от кръстния знак, той се би и ги победи. ...“.

От горните сведения, както и от Бертинските анали, става ясно, че князът бил принуден да се покръсти, след като бедствия и война сполетели страната му. Той се покръстил „по тъмно“ и „през нощта“. Бунтът срещу княза е станал, след като народът и първенците научили за („видели“) неговото покръстване. Най-вероятно бунтът е станал в столицата Плиска, когато князът поискал да покръсти столичните боляри (първенците на народа) и народа си. В бунта са участвали както ония, които вече са били покръстени (вероятно част от покръстените в Цариград боляри от Висшия болярски съвет), така и част от болярите и народа на столицата, след като узнали за намерението на княза да им наложи „лош закон“. Бунтът е бил жесток и решителен, а бунтовниците са искали да убият княза и „да си поставят друг владетел“. И, накрая, бунтът е бил потушен лично от княза с помощта на 48 негови поддръжници и седем свещеници.

Посочените обстоятелства около бунта на болярите в Плиска подкрепят твърдението, че покръстването на княза е станало „далеч от народа“ и „далеч от първенците на народа“, т.е. далеч от столицата Плиска.

4. Хипотези за деня („нощта“) на покръстване на Борис I.

4.1. Когато се поставя въпросът за деня на покръстването на Борис, всички изследователи се спират на някой голям християнски празник в избора от тях период. Две от изказаните хипотези се основават на сведенията за странното „нощно покръстване“ на българския владетел. Първата хипотеза се спира на нощта срещу Коледа (Рождество Христово) – приблизително най-дългата нощ в годината. Според Д. Янков внимателният преглед на православните канони показва, че покръстване може да се извършва само на дневна светлина³⁹. Изключение се прави за една-единствена вечер от годината – нощта срещу Великден. На тази основа той изказва хипотезата, че княз Борис I Михаил може да се е покръстил в полунощ срещу деня Възкресение Господне.

4.2. Хипотеза, основаваща се на деня на бунта на болярите в Плиска⁴⁰.

А. Турилов открива в месецеслова на сръбски изборен апостол (евангелие от XIII в.), че датата 28 март е била чествана в средновековието като *празник за победата на българския княз Михаил, когато тълпата се опълчи срещу кръста*⁴¹. Това е важна информация за датата на бунта, но все пак годината на бунта остава неизвестна. В текста за покръстването в Бертинските анали е документирано, че годината на покръстване на Борис съвпада с годината на бунта срещу него. Цитираните по-горе византийски хронисти също поставят бунта на болярите непосредствено след покръстването на Борис, в един кратък интервал от време, в който болярите научили за това покръстване. Комбинирайки съобщението на Турилов със съвременното становище за годината

на покръстване на княза получаваме, че пълната дата на бунта е 28 март 864 година.

Полученият резултат за пълната дата на болярския бунт ограничава възможния интервал от време, в което Борис се е покръстил. Ако потушаването на бунта е станало на 28 март 864 г., то *покръстването на Борис трябва да е станало в периода февруари – средата на март 864 г.* Най-значимият християнски празник през посочения промеждутък от време е Тодоровден, денят на св. Теодор Тирон. Светецът фигурира сред покровителите на византийския император и на императорската армия⁴². Освен *общодържавен*, този ден е и голям *семеен празник* за Борисовия кръстник – Михаил III, чиято майка и доскорошен регент на Византия носи името Теодора. Сестрата на Борис, Теодора-Ана⁴³, която има голям принос в приобщаването на Борис към християнството, също носи името на този светец. Братовият син на Борис – Тудор Доксов също носи името на св. Теодор Тирон.

Най-логично е Тодоровден – денят на покровителя на императора и императорската армия да е денят за покръстване на княз Борис I Михаил в 864 година. Тодоровден е подвижен християнски празник. Астрономическите изчисления извършени по наша молба от Б. Комитов, доцент по астрономия, показват, че през 864 г. Тодоровден е на 20 февруари (нов стил) и това трябва да е била точната дата на покръстване на българския владетел.

5. Хипотези относно мястото на покръстване на княз Борис I.

Относно мястото на покръстване на княз Борис са изказани много хипотези, между които Рим, Охрид, Плиска, Варна, Берое (Велта) и Дебелт. Хипотезите за Варна и Дебелт, изказани съответно от Карел Шкорпил и Димитър Янков, се основават само на намерените на тези места печати на княз Борис I и след намирането на такива печати и на други места те стават неубедителни.

Според историческото съчинение на Андрей от Бергамо (IX в.), когато княз Борис I пристигнал в Рим през 867 г., той бил покръстен от папа Николай I⁴⁴. Смята се, че това е недостоверно съобщение, основано на данните за българските пратеничества по това време в Рим. Под влияние на Цезар Бароний (XVII в.) Паисий Хилендарски в своята „Славянобългарска история“ (1762 г.) пише, че след като българите превзели град Охрид, техният крал Тривелий (има се пред вид Тервел (700–721 г.) се покръстил там заедно с целия си народ⁴⁵.

5.1. Хипотеза за Плиска като място за покръстване на княз Борис I.

Все още доста изследователи поддържат хипотезата, че княз Борис I се е покръстил в столицата Плиска, но поради опасността от бунт, това е станало нощем, на тайно място. Тази хипотеза противоречи на сведенията, в които се посочва, че „княз Борис е покръстен от специално изпратен константинополски епископ далеч от първенците и народа си“, т.е. далеч от столицата Плиска (Caesar Baronius; Йоан Скилица). Според Продължителят на Амортала, Ибрахим Ибн-Якуб и Соколовъ покръстването е станало „на територията на Византия“, но „далеч от Константинопол“, което отхвърля Плиска като място на покръстване на Борис.

5.2. Хипотеза за Берое като място за покръстване на княз Борис I.

Тази хипотеза се съгласува отлично както с хода на историческите събития по това време, така и със съществуващите източници и с изказаните теории и хипотези относно покръстването на българския владетел.

1) Продължителят на Амортولا описва покръстването на Борис като извършено на място, близо до полето на военните действия, водени между Византия и България в късната есен на 863 г. в Горна Тракия. Това е място, близо до *границата между двете държави*, т.е., близо до или вътре в Тервеловата област Загора, разглеждана в реалните ѝ граници от крепостта Милеоните и Чирпанските възвишения на запад до град Дебелт на изток. Най-приближените на Борис боляри, за да подпишат мирния договор, били отведени от това далечно място в столицата Константинопол, където били покръстени: *„Михаил тръгнал с кесаря Варда на поход и се опълчил по суша и море срещу княза на българите, понеже се научил, че българският народ изнемогвал от глад. Българите, като научили това, били като от гръм поразени, предварително се отчаяли от победата, преди да влязат в битки и сражения, поискали да станат християни и да се подчинят на императора и на ромеите. Императорът, като кръстил и възприел техния княз, му дал своето име, а велможите му кръстил, като ги довел в столицата“*⁴⁶.

Вземайки предвид разстоянието от границата до Константинопол следва да заключим, че цялата последователност от събития съответно от срещата на двете армии в късната есен на 863 г. до връщането на болярите от Константинопол и покръстването на Борис е протекла в рамките на няколко месеца, т.е. самото покръстване трябва да е станало в първите месеци на следващата 864 г.⁴⁷

2) В съобщението на испанския еврейин Ибрахим Ибн-Якуб (973 г.), предадено от арабския писател от XI в. Ал Бекри, се казва, че Борис се покръстил на територията на Византия: *„Царят на българите приел християнството едва в страната на ромеите, когато обсаждал Цариград, тъй като техният император дошъл при него и го обсипал с щедри подаръци“*⁴⁸.

3) Около осем години преди покръстването на княз Борис I областта Загора, без района около Берое, била завладяна от Византия. По всичко изглежда, че районът около Берое е бил завладян по време на войната през есента на 863 г. За да се покръсти, Борис поставил като условие да му се върне областта (без крайбрежните градове Дебелт, Анхиало и Месембрия). Тази област и нейният главен град – Берое, са му били особено нужни поради някаква важна причина, най-вероятно като безопасно и удобно за двете страни място, което да предостави канонични условия за неговото покръстване. За византийците тази причина е била достатъчно убедителна и те обещали да му върнат областта, но не в 863/864 г., когато тя била поискана, а след няколко години – в 866 г., когато Борис и народът му вече били покръстени⁴⁹.

Цитираното по-горе съобщение на Ибрахим Ибн-Якуб, в съчетание със съобщенията, че, за да се покръсти, Борис е поискал областта Загора да му се

върне и че областта действително му била върната няколко години след самото покръстване, представляват силни доводи в полза на хипотезата, че самото покръстване е станало на територията на областта, най-вероятно в нейния административен център – град Берое.

4) Град Берое е бил важен административен, военен и християнски център както за Римската империя, така и за Византия. След образуването на българската държава градът и районът са били приграничен културен мост между двете държави и до управлението на Борис многократно преминавали от едни ръце в други. Населението на града било смесено – освен старото имперско население, в града живеели славяни и прабългари с различна степен на християнизация. Поради тези причини град Берое е предоставял канонични условия за покръстването на Борис и семейството му при необходимата сигурност както срещу възможни атаки на византийците, така и срещу въстание от страна на недоволните боляри в Плиска.

5) Хипотезата се съгласува с обосноваването твърдение, че покръстването на Борис I е станало в началото на 864 г.⁵⁰ като следствие от неуспешната война с Византия, която е водена на територията на граничната област Загора. Тя се съгласува отлично с изказаната наскоро теза⁵¹, че Борис I се е покръстил в деня на св. Теодор Тирон, който бил светец, особено тачен като първи светец-покровител в района на Стара Загора⁵².

За връзката на княз Борис I-Михаил с Берое свидетелства намереният близо до село Ветрен, област Стара Загора негов оловен печат. Според данните, съобщени от откривателя а артефакта, точното местонамиране на печата е село Ветрен, разположено на 20 км североизточно от град Стара Загора⁵³, а не Ветрен, Пловдивско⁵⁴.

Хипотезата за Берое (Велта) като място за покръстване на княз Борис I е документирана в три варианта. В устен вид хипотезата е била популярна като местна легенда във възрожденска Стара Загора, а в писмен вид тя се среща в две по-късни публикации. Тази хипотеза добива широка популярност в Стара Загора в периода от края на XIX в. до 1944 г., когато денят на покръстване на княз Борис – Тодоровден, е честван ежегодно като официален празник на града. След 1944 г. тоталитарната власт възприема хипотезата като опасна за своята идеология и се опитва да изкорени всички спомени за нея, при това доста успешно, в резултат на което днес тя е почти непозната на историческата общност.

Старозагорската легенда (устната форма на тази хипотеза) вероятно е много стара, защото се е запазила в народната памет *в четири варианта*, подкрепени от местната топонимика и оронимика. Първият вариант гласи, че княз Борис се е покръстил на Тодоровден в т.нар. старозагорско аязмо на свети Теодор Тирон⁵⁵. Вторият вариант гласи, че княз Борис е погребан в манастир, от който е останала могилоката Манастирчето в местността Боров (Баров) дол, на около 1.5 км североизточно от старозагорското аязмо, след като се е покръстил и замонашил там. Според третия вариант княз Борис е покръстен и погребан в

друг подобен манастир, разположен на около 3 км източно от село Борилово до старозагорското аязмо. Според четвъртия вариант в землището на разположеното на 5 км източно от Стара Загора селище Хрищене има местност, наречена „Кръщене“. Двете названия – Хрищене и Кръщене идват от покръстването на важна историческа личност на това място.

Могат да се посочат множество местни топоними, които свидетелстват, че старозагорската легенда се основава на покръстването на важна личност в района на старозагорското аязмо. Османотурското название на село Кутлуджа (сега квартал „Дъбрава“ на Стара Загора, на около 2 км северно от старозагорското аязмо) е закономерен вариант на предосманското българско наименование Кутелица. В годините на османотурското владичество много български топоними, завършващи на *-ица* са турцизирани чрез подмяна на славянската наставка *-ица* с наставката *-дже*⁵⁶. Примери за такава подмяна са следните наименования: *Раклица* > Ериклидже; *Ретица* > Ретидже; *Дупница* > Дупнидже; *Оряхово* > Ряховдже и др. Като имаме пред вид това правило, можем да допуснем, че Кутлуджа е турцизиран вариант на старобългарското *Кутелица* (или *Кутловица*), производно на старобългарската дума *кутел* (*купел*) – „кръщен съд“⁵⁷. Старобългарското име Кутелица, Кутловица на село Кутлуджа е запазено в съседните му два върха – Голям и Малък Купеларец, чието име също съдържа корена *кутел* (*купел*) – „кръщен съд“. Тук може да се включат и горепосочените названия Хрищене и Кръщене, названията Царският път, Царската чешма до споменатия манастир в Баров (Царски) дол, Баров (Царски) рът и др.

Хипотезата за Берое като място на покръстване на княз Борис изказват професорът по история на славянските народи от Петербургската духовна академия Иван Савич Палмов и неговия докторант – българският историк Александър Чучулайн в неговата докторска дисертация, защитена в Санкт Петербургската духовна академия в началото на XX в.⁵⁸ След завръщането си в България Ал. Чучулайн решава да публикува дисертацията като монография в три тома, от които обаче излизат само първите два⁵⁹. В тази дисертация авторът стига до извода, че княз Борис I се е покръстил в град Велта⁶⁰, което е едно от късносредновековните и възрожденски имена на Стара Загора.

Най-рано старозагорската хипотеза е описана в специална брошура, издадена в Стара Загора от униатския архимандрит Иван Дочев Ваклидов в 1884 г. Според сведението на Ив. Ваклидов княз Борис I се е покръстил на старозагорското аязмо в деня на небесния покровител на аязмото – св. Теодор Тирон, което е протекло така:

„По времето и като наместник на цар Борис I, някой си княз Цолю управлявал областта Загора с център Берое. В подножието на старозагорското Аязмо имало резиденция на управителя и затвор за византийски пленници християни. Съпругата на Цолю починала, а едничката му дъщеря, красивата Цветана се разболяла от тежка болест. Никой от известните врачове не могъл да ѝ помогне. В деня на св. Теодор Тирон един от византийските пленници извел болната Цветана на върха, разровил земята и с помощта на бликнала-

та вода излекувал Цветана. Трогната от чудото, Цветана се покръстила и приела името на светеца – Теодора. Една година преди покръстването на България, на върха е издигнат християнски храм и в него се покръстил самият Цолю. По-късно княз Цолю убедил цар Борис да се покръсти на това място, където била построена лавра на св. Теодор Тирон и много скитове“.

До 1944 г. разказът на Иван Ваклидов за покръстването на княз Цолю и неговия господар – княз Борис, е публикуван многократно в старозагорската преса.

Важно предимство на старозагорската хипотеза е, че тя има потенциала да даде научно обяснение на странното нощно покръстване на княз Борис в твърде тесен кръг, при това напълно канонично. Фактически, за да се измие в кръстния кутел от езичеството, княз Борис е използвал широко известната в Европа практика и вяра, че водата на всяко едно аязмо става лековита и свещена сутрин рано преди изгрева на слънцето в деня на светеца-покровител на аязмото. В 864 г. Тодоровден се пада на 20 февруари, когато Слънцето изгрива в 7 часа и 15 минути. Според тази традиция княз Борис се е покръстил напълно канонично един-два часа преди да изгрее слънцето, фактически по тъмно в извор, чиито води извира от скала (пещера) на един връх на около час път северно от Стара Загора. Това обяснява и малкия брой от най-близки хора, които са присъствали на това епохално за България и Източна Европа събитие.

Като подкрепа на старозагорската легенда може да се посочи и начинът, по който се покръстил киевският княз Владимир в 988 г., който повтарил начина на покръстване на княз Борис. Както Борис, който превзел Берое, за да се покръсти, след което потушил бунт в Плиска, така и Владимир превзел Херсон (стар християнски център), където се покръстил, след което потушил бунт в столицата Киев.

В подкрепа на старозагорската легенда може да се добави и възникването в района на Стара Загора на мощно средновековно манастирско селение от около 24 манастира, просъществували до XVIII в., както и откриването на известните старозагорски средновековни каменни релефи и капители. Тези релефи и капители могат да се разглеждат като археологически остатъци от известния от византийските хроники ловен дом на княз Борис, в който князът взел решение да се покръсти и веднага го направил⁶¹.

В настоящата статия е направен обзор на данните и хипотезите за мястото и годината на покръстване на българския владетел княз Борис I. Подчертано е, че мнението за Плиска като възможно място на покръстване на княза противоречи на данните, че покръстването е станало на византийска територия близо до Горна Тракия, където са се водели военните действия през есента на 863 г. Основно внимание е обърнато на т.нар. старозагорска хипотеза, която посочва град Берое и по-точно старозагорското аязмо на св. Теодор Тирон и Тодоровден, деня на неговия небесен покровител като място и дата за покръстване на княза. Тази хипотеза е изказана от двама автора в края на XIX в., а освен това съществуват и подобни по-стари легенди, оставили следи в местната то-

понимика и оронимика. Основно предимство на старозагорската хипотеза и на местните легенди е, че те се съгласуват с приетото напоследък мнение за покръстване на княза в ранните месеци на 864 г. Второ предимство е, че те предлагат научно обяснение за покръстването на княз Борис I „през нощта“ и в тесен кръг от приближени лица. Трето предимство е, че те се съгласуват с датата 28 март (864 г.), когато е избухнал бунтът на столичните боляри. Тези предимства предполагат да се преосмисли старозагорската легенда, която в годините на тоталитарната власт умишлено е negliжирана.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ **Гюзелев, В.** Княз Борис Първи. България през втората половина на IX в. София, 1969; **Николов, Г.** За датата на покръстване на кан Борис I. България в европейската култура, наука, образование, религия. – В: Материали от Четвъртата национална конференция по история, археология и културен туризъм „Пътуване към България“, Шумен, 14–16.05.2014 г. Шумен, 2015, (11–24), 11–22.

² История на България, том 2: Първа българска държава. София, 1981, с. 214.

³ **Гюзелев, В.** Покръстване и християнизация на българите. Извороведческо изследване с приложение. София, 2006, с. 33.

⁴ История на България....., с. 214.

⁵ **Гюзелев, В.** Покръстване и християнизация....., с. 30.

⁶ **Николов, Г.** Цит. съч., 11–22.

⁷ **Петров, П.** За годината на налагане на християнството в България. – В: Известия на Института за история. Том 14-15. София: БАН, 1964, 569–589.

⁸ **Маргаритов, М., Ангелика Маргаритоф-Хофер Елде фон Сулмтал.** За Кирил и Методий. София, 1999, с. 62.

⁹ *Annales Bertiniani pars tertia auctore Hincmaro, Remensi Archiepiscopo.* – MGH, SS. Ed. G. Pertz. I, p. 465.

¹⁰ **Петров, П.** За годината на налагане....., 569–590.

¹¹ **Василик, В. В.** О настоящих патриархах и не очень... (Об одном эпизоде борьбы за Болгарию между Римом и Константинополе). – *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2013, №1, 54–67.

¹² **Златарски, В.** История на българската държава през средните векове. История на Първото българско царство. II. От славянизацията на държавата до падането на Първото царство (852–1018). (I изд. София, 1927); II изд. София: Наука и изкуство, 1971, с. 31, 29–68, 197, 108.

¹³ **Photius patriarchus Constantinopolitani.** *Epistulae etamphilochia.* Vol. I. *Epistularum pars prima.* Rec. B. Laourdas, L. G. Westerink. Leipzig, 1983, p. 41, 47–42, 67.

¹⁴ **Златарски, В.** История на българската държава....., с. 108.

¹⁵ **Петров, П.** За годината на налагане на....., с. 582.

¹⁶ **Каймакамова, М.** Българската кратка хроника в среднобългарския превод на Манасиевата хроника. 1. Текст. Превод. Коментар. – В: Годишник на Софийски университет, Исторически факултет, 76, 1983, 123–178.

¹⁷ **Петров, П.** За годината на налагане на..., 569–589; **Петров, П.** Покръстване на българите. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Том 3. София, 2003, с. 190.

Тезата за 864 г. като година за покръстване на българите и княз Борис I е изказана за пръв път от руските учени Голубинский, Соколов и Лавровский в XIX в. и по-късно от френския славист Андре Ваян и гръцкия историк Михаил Ласкарис. – Вж. **Vaillant, A., M. Lascaris.** La date de la conversion des Bulgares. – *Revue des études slaves*, 1933, 13, 1–2; **Vaillant, A.** Histoire et philologie. Langues et littératures slaves du Moyen Âge. Paris: École Pratique des Hautes Études, 1965. В България най-напред тя се застъпва от Петър Мутафчиев.

¹⁸ **Златарски, В.** История на българската държава..., с. 30; **Снегаров, Ив.** В коя година се е покръстил българският княз Борис. – В: Исторически преглед, 1966, 22, 5, 92–99.

¹⁹ **Москов, М.** Именник на българските ханове. Ново тълкуване. София, 1988.

²⁰ **Николов, Г.** Цит. съч., 11–22.

²¹ **Милев, А.** Краткото житие на св. Климент Охридски, увод, превод и обяснителни бележки. – Духовна култура, 1955, 8, 18–21.

²² **Златарски, В. Н.** Намереният в Албания надпис с името на княз Борис-Михаила. – *Slavia* II, 1923–1924, 61–91.

²³ **Николов, Г.** Цит. съч., 11–22.

²⁴ **Иванов, И. Т.** Град Берое в средновековната история на България. Стара Загора, 2017; **Иванов, И. Т., М. Минкова.** Боруйската Мала Света гора. Къде и кога се е покръстил княз Борис–Михаил. Велико Търново, 2021.

²⁵ **Гюзелев, В.** Покръстване и християнизация..., с. 58.

²⁶ *Annales Bertiniani.* – <https://ia802700.us.archive.org/35/items/bub_gb_RCsKAAAAIAAJ/bub_gb_RCsKAAAAIAAJ.pdf> (достъпен на 3 януари 2023 г.); **Божилков, Ив., В. Гюзелев.** История на средновековна България VII–XIV век. София, 1999, 175–176.

²⁷ *Богорис, покръстил се в годината, както изглежда 864, като приел името Михаил.*

²⁸ **Динеков, П., К. Куев, Д. Петканова.** Христоматия по старобългарска литература. София, 1967, 108–109.

²⁹ Съществува и теория за наличието на многобройна източноиранска компонента при прабългарите.

³⁰ **Златарски, В.** История на българската държава..., 29–68.

³¹ **Москов, М.** Цит. съч.

³² **Николов, Г.** Цит. съч., 11–22.

³³ Около началото на новата ера част от саките (азиатските скити) се заселват в северозападната част на Хиндустан и формират днешния пенджабски народ с численост около 120 млн. – Вж. **Sulimirski, T.** The Sarmatians. Ancient peoples and places. Vol. 73. New York: Praeger, 1970, 113–114. На пенджабски език *голяма безопащата маймуна* се произнася *dē* (пише се *ḍ*), което може да е родствено (понеже саките са родствени на прабългарите) с прабългарското *emx* – „маймуна“.

³⁴ Съгласно данните за прабългарския циклов календар прабългарското название на годината *маймуна* не е известно, така че с допускането *emx* – „маймуна“, това название става известно, но пък названието за година *куче* става неизвестно. Това обаче не нарушава реда на останалите календарни названия в *Именника на българските владетели* и определените от тях датировки, тъй като терминът *emx* не се среща в *Именника*.

³⁵ ГИБИ, т. V, София: БАН, 1964, 11–118.

³⁶ ГИБИ, т. VI, София: БАН, 1965, 236–238.

³⁷ Превод на Д. Дечев в ЛИБИ, том II, София: БАН, 1960, 6–125.

³⁸ **Яцимирский, А. И.** Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской литературам. – В: Известия отделения русского языка и словесности Академии наук, Санкт Петербург, 1916, (79–85), с. 112.

³⁹ **Янков, Д.** Къде е бил покръстен княз Борис I (по повод едно писмо на митрополит Методий Кусев). – В: 1100 години Велики Преслав, 1. Шумен, 1995, 205–210

⁴⁰ **Иванов, И. Т.** Цит. съч.; **Иванов, И. Т., М. Минкова.** Цит. съч.

⁴¹ **Турилов, А. А.** Две забытые даты болгарской церковно-политической истории IX в. (К вопросу формирования болгарского варианта церковного календаря в эпоху Первого царства). – *Palaeobulgarica*, 1999, 1, 14–34; **Гюзелев, В.** Покръстване и християнизация..., с. 94.

⁴² **Бумбалова, Л.** Св. Теодор Тирон и св. Теодор Стратилат: раждане и развитие на култа до XII век. – Историческо бъдеще, 2010, бр. 1-2, 62–80

⁴³ По време на своето пленничество в Константинопол тя е била покръстена и приела името на тогавашната византийска императрица Теодора. – Вж. **Шишков, Т.** История на българския народ. Цариград, 1873, 142–143; **Цанев, Ст.** Български хроники: Поема. 2137 г. пр. Хр. – 1453 г. сл. Хр. 1. София, 2006, с. 165.

⁴⁴ **Гюзелев, В.** Покръстване и християнизация..., с. 39.

⁴⁵ Пак там, с. 40.

⁴⁶ ГИБИ, т. VI. София: БАН, 1965, с. 137.

⁴⁷ **Петров, П.** За годината на налагане..., 569–589.

⁴⁸ Известия ал-Бекри и других авторов о Руси и славянах: Ст. и разыскания А. А. Куника и бар. В. Розена, ч. 1-2. Санкт-Петербург: тип. Акад. наук, 1878–1903, 1 и сл., 65 и сл.; **Соколовъ, М.** Изъ древней исторіи болгаръ. С. Петербургъ, 1879, с. 154; **Гюзелев, В.** България е огромна област и многоброен народ. Земя на блажени. Средновековни географски съчинения за българските земи и българите (IV–XIV в.). София, 2012, с. 130.

⁴⁹ **Николов, Г.** Цит. съч., 11–22.

⁵⁰ **Петров, П.** За годината на налагане..., 569–590; **Божилов, Ив., В. Гюзелев.** Цит. съч., с. 172.

⁵¹ **Иванов, И. Т.** Цит. съч.; **Иванов, И. Т., М. Минкова.** Цит. съч.

⁵² Наскоро авторите на този доклад представиха данни, че култът към св. Теодор Тирон в Стара Загора е продължение и трансформация на местен античен култ към Херакъл (Херкулес), на който е бил посветен храм. Според Д. Янков храмът се е намирал в подножието на старозагорското аязмо на св. Теодор Тирон. – Вж. **Димитрова, Св., Сн. Маринова.** Херкулес и Стара Загора. – В: Мозайка от миналото на Стара Загора. Стара Загора, 2022, (316–318), с. 318.

⁵³ **Янков, Д.** Още веднъж за Загора, архиепископ Василий и отношенията между Охридската архиепископия и Търновската патриаршия през Средновековието. – *Societas classica*, 2008, том 3, кн. 2, 30–40.

⁵⁴ **Жекова, Ж.** Географски ареал на разпространение на печатите на княз Борис-Михаил (864–889). – В: Християнската култура в средновековна България. Материали от Национална научна конференция, Шумен, 2–4 май 2007, по случай 1000 години от смъртта на св. княз Борис-Михаил (ок. 835–907 г.). Велико Търново, 2008, 62–66.

⁵⁵ Във възрожденска Стара Загора е било разпространено поверието, че когато княз Борис се покръстил на старозагорското аязмо, той захвърлил там своя жезъл и корона. През 1894 г. на това място бил построен храм (манастир), а тогавашният старозагорски митрополит Методий искрено се надявал, че докато копаят основите на храма, могат да открият жезъла и короната на княза.

⁵⁶ **Лалчев, Д.** Античното и средновековно име на Лозенград според византийските извори и теренните проучвания в Източна Тракия. – В: Състояние и проблеми на българската ономастика, том 13: Материали от Международна научна конференция „Славянска и балканска ономастика“, Велико Търново, 13–15 септември 2012 г. Велико Търново, 2013, 179–188.

⁵⁷ **Иванов, И. Т.** Цит. съч., 209–210; **Иванов, И. Т., М. Минкова.** Цит. съч., 291–292.

⁵⁸ **Янков, Д.** Къде е бил покръстен..., 206–210.

⁵⁹ **Чучулайн, Ал. Ив.** Св. Борис, княз български (неговото културно-историческо и църковно-народностно значение), I и II. София: Печатница П. Глушков, 1914.

⁶⁰ **Янков, Д.** Къде е бил покръстен..., 206–210.

⁶¹ **Иванов, И. Т., М. Минкова.** Цит. съч., 303–308.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Извори / Primary Sources

Динеков, П., К. Кувев, Д. Петканова. Христоматия по старобългарска литература. София, 1967 [Dinekov, P., K. Kuev, D. Petkanova. Hristomatia po starobalgarska literatura. Sofia, 1967].

Известия ал-Бекри и других авторов о Руси и славянах: Ст. и разыскания А. А. Куника и бар. В. Розена, ч. 1-2. Санкт-Петербург: тип. Акад. наук, 1878–1903 [Izvestiya al-Bekri i drugikh avtorov o Rusi i slavyanakh: St. i razyskaniya A. A. Kunika i bar. V. Rozena, ch. 1-2. Sankt-Peterburg: tip. Akad. nauk, 1878–1903].

Каймакамова, М. Българската кратка хроника в среднобългарския превод на Манасиевата хроника. 1. Текст. Превод. Коментар. – В: Годишник на Софийски университет, Исторически факултет, 76, 1983, 123–178. [Kaymakamova, M. Balgarskata kratka hronika v srednobaľgarskiya prevod na Manasievata hronika. 1. Tekst. Prevod. Komentar. – V: Godishnik na Sofiyskiya universitet, Istoricheski fakultet, 76, 1983, 123–178].

Милев, А. Краткото житие на св. Климент Охридски, увод, превод и обяснителни бележки. – Духовна култура, 1955, 8, 18–21 [Milev, A. Kratkoto zhitie na sv. Kliment Ohridski. – Duhovna kultura, 1955, 8, 18–21].

Москов, М. Именник на българските ханове. Ново тълкуване. София, 1988 [Moskov, M. Imennik na balgarskite hanove. Novo talkuvane. Sofia, 1988].

Annales Bertiniani pars tertia auctore Hincmaro, Remensi Archiepiscopo. – MGH, SS. Ed. G. Pertz. I, p. 465 (= Латински извори за българската история (ЛИБИ), т. II. София: БАН, 1960, 287–288 [Latinski izvori za balgarskata istoria (LIBI), t. II. Sofia: BAN, 1960, 287–288].

Photius patriarchus Constantinopolitani. Epistulae etamphilochia. Vol. I. Epistularum pars prima. Rec. B. Laourdas, L. G. Westerink. Leipzig, 1983.

Изследвания / Research Works

Божилов, Ив., В. Гюзелев. История на средновековна България VII–XIV век. София, 1999 [Bozhilov, Iv., V. Gyuzelev. Istoriya na srednovekovna Bulgariya VII–XIV vek. Sofia, 1999].

Бумбалова, Л. Св. Теодор Тирон и св. Теодор Стратилат: раждане и развитие на култа до XII век. – Историческо бъдеще, 2010, бр. 1-2, 62–80 [Bumbalova, L. Sv. Teodor Tiron i Sv. Teodor Stratilat: razhdane i razvitie na kulta do XII vek. – Istoricheskoe badeshte, 2010, br. 1-2, 62–80].

Василик, В. В. О настоящих патриархах и не очень... (Об одном эпизоде борьбы за Болгарию между Римом и Константинополем). – Studia Slavica et Balcanica Petropolitana, 2013, №1, 54–67 [Vasilik, V. V. O nastoyashchikh patriarkhakh i ne ochen'... (Ob odnom epizode bor'by za Bulgariyu mezhdurimom i Konstantinopole. – Studia Slavica et Balcanica Petropolitana, 2013, №1, 54–67].

Гюзелев, В. Княз Борис Първи. България през втората половина на IX в. София, 1969 [Gyuzelev, V. Knyaz Boris Parvi. Bulgariya prez vtorata polovina na IX v. Sofia, 1969].

Гюзелев, В. Покръстване и християнизация на българите. Извороведческо изследване с приложение. София, 2006 [Gyuzelev, V. Pokrastvane i hristiyanizatsiya na balgarite. Izvorovedchesko izsledvane s prilozhenie. Sofia, 2006].

Гюзелев, В. България е огромна област и многоброен народ. Земя на блажени. Средновековни географски съчинения за българските земи и българите (IV–XIV в.). София, 2012 [Gyuzelev, V. Bulgariya e ogromna oblast i mnogobroen narod. Zemya na blazheni. Srednovekovni geografski sachineniya za balgarskite zemi i balgarite (IV–XIV v.). Sofia, 2012].

Димитрова, Св., Сн. Маринова. Херкулес и Стара Загора. – В: Мозайка от миналото на Стара Загора. Стара Загора, 2022, 316–318 [Dimitrova Sv., Sn. Marinova. Herkules i Stara Zagora. – V: Mozayka ot minaloto na Stara Zagora. Stara Zagora, 2022, 316–318].

Жекова, Ж. Географски ареал на разпространение на печатите на княз Борис-Михаил (864–889). – В: Християнската култура в средновековна България. Материали от Национална научна конференция, Шумен, 2–4 май 2007, по случай 1000 години от смъртта на св. княз Борис-Михаил (ок. 835–907 г.). Велико Търново, 2008, 62–66 [Zhekova, Zh. Geografski areal na razprostranenie na pechatite na knyaz Boris-Mihail (864–889). – V: Hristiyanskata kultura v srednovekovna Bulgariya. Materiali ot Nacionalna nauchna konferentsiya, Shumen, 2–4 may 2007, po sluchay 1000 godini ot smartta na sv. knyaz Boris-Mihail (ok. 835–907 g.). Veliko Tarnovo, 2008, 62–66].

Златарски, В. Н. Намереният в Албания надпис с името на княз Борис-Михаила. – Slavia II, 1923–1924, 61–91 [Zlatarski, V. N. Namereniyat v Albaniya nadpis s imeto na kniaz Boris-Mihaila. – Slavia II, 1923–1924, 61–91].

Златарски, В. История на българската държава през средните векове. История на Първото българско Царство. II. От славянизацията на държавата до падането на Първото царство (852–1018). I изд. София 1927; II изд. София: Наука и изкуство, 1971 [Zlatarski, V. Istoriya na balgarskata darzhava prez srednite vekove. Istoriya na Parvoto balgarsko tsarstvo. II. Ot slaviyanizatsiyata na darzhavata do padaneto na Parvoto tsarstvo (852–1018). I izdanie, Sofia 1927; II izdanie, Sofia: Nauka i izkustvo, 1971].

Иванов, И. Т. Град Берое в средновековната история на България. Стара Загора, 2017 [Ivanov, I. T. Grad Beroe v srednovekovnata istoriya na Bulgaria. Stara Zagora, 2017].

Иванов, И. Т., М. Минкова. Боруйската Мала Света гора. Къде и кога се е покръстил княз Борис–Михаил. Велико Търново, 2021 [Ivanov, I. T., M. Minkova. Boruyskata Mala Sveta gora. Kade i koga se e pokrastil knyaz Boris-Mihail. Veliko Tarnovo, 2021].

История на България, том 2: Първа българска държава. София, 1981 [Istoriya na Bulgariya, tom 2: Parva balgarska darzhava. Sofia, 1981].

Лалчев, Д. Античното и средновековно име на Лозенград според византийските извори и теренните проучвания в Източна Тракия. – В: Състояние и проблеми на българската ономастика, том 13: Материали от Международна научна конференция „Славянска и балканска ономастика“, Велико Търново, 13–15 септември 2012 г. Велико Търново, 2013, 179–188 [Lalchev, D. Antichното i srednovekovното име na Lozengrad spored vizantiyskite izvori i terennite prouchvaniya v Iztochna Trakiya. – V: Sastoyanie i problemi na balgarskata onomastika, tom 13: Materiali ot Mezhdunarodna nauchna konferenciya “Slavyanska i balkanska onomastika”, Veliko Tarnovo, 13–15 septemvri 2012 g. Veliko Tarnovo, 2013, 179–188].

Маргаритов, М., Ангелика Маргаритоф-Хофер Елде фон Сулмтал. За Кирил и Методий. София, 1999 [Margaritov M., Angelika Margaritof-Hofer Elde fon Sulmtal. Za Kiril i Metodiy. Sofiya, 1999].

Николов, Г. За датата на покръстване на кан Борис I. България в европейската култура, наука, образование, религия. – В: Материали от четвъртата национална конференция по история, археология и културен туризъм „Пътуване към България“ – Шумен, 14–16.05.2014 г. Шумен, 2015, 11–24 [Nikolov, G. Za datata na pokrastvane na kan Boris I. Balgariya v evropeyskata kultura, nauka, obrazovanie, religiya. – V: Materiali ot chetvartata natsionalna konferenciya po istoriya, arheologiya i kulturen turizam “Patuvane kam Balgariya”, Shumen, 14–16.05.2014 g. Shumen, 2015, 11–24].

Петров, П. За годината на налагане на християнството в България. – В: Известия на Историческия институт. Том 14–15. София: БАН, 1964, 560–590 [Petrov, P. Za godinata na nalagane na hristiyanstvoto v Balgariya. – V: Izvestiya na Istoricheskiya institut. Tom 14–15. Sofia: BAN, 1964, 560–590].

Петров, П. Покръстване на българите. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Том 3. София, 2003 [Petrov, P. Pokrastvane na balgarite. – V: Kirilometodievska ensiklopediya. Tom 3. Sofia, 2003].

Снегаров, Ив. В коя година се е покръстил българският княз Борис. – В: Исторически преглед, 1966, 22, 5, 92–99 [Snegarov, Iv. V koja godina se e pokrastil balgarskiyat knyaz Boris. – V: Istoricheski pregled, 1966, 22, 5, 92–99].

Соколовъ, М. Изъ древней исторіи болгаръ. С. Петербургъ, 1879 [Sokolov, M. Iz» drevney istorii bolgar». S. Peterburg», 1879].

Турилов, А. А. Две забытые даты болгарской церковно-политической истории IX в. (К вопросу формирования болгарского варианта церковного календаря в эпоху Первого царства). – Palaeobulgarica, 1999, 1, 14–34 [Turilov, A. A. Dve zabytyye daty bolgarskoy tserkovno-politicheskoy istorii IX v. (K voprosu formirovaniya bolgarskogo varianta tserkovnogo kalendarya v epokhu Pervogo tsarstva). – Palaeobulgarica, 1999, 1, 14–34].

Цанев, Ст. Български хроники: Поема. 2137 г. пр. Хр. – 1453 г. сл. Хр. 1. София, 2006 [Tsanev, St. Balgarski hroniki: Poema. 2137 g. pr. Hr. – 1453 g. sl. Hr. 1. Sofia, 2006].

Чучулайн, Ал. Ив. Св. Борис, княз български (неговото културно-историческо и църковно-народностно значение), I и II. София: Печатница П. Глушков, 1914 [Chu-

chulayn, Al. Iv. Sv. Boris, knyaz balgarski (negovoto kulturno-istorichesko i tsarkovno-narodnostno znachenie), I i II. Sofiya: Pechatnitsa P. Glushkov, 1914].

Шишков, Т. История на българския народ. Цариград, 1873 [Shishkov, T. Istorica na balgarskia narod. Tsarigrad, 1873].

Янков, Д. Къде е бил покръстен княз Борис I (по повод едно писмо на митрополит Методий Кусев). – В: 1100 години Велики Преслав, 1. Шумен, 1995, 205–210 [Yankov, D. Kade e bil pokrasten knyaz Boris I (po povod edno pismo na Mitropolit Metodiy Kusev). – V: 1100 godini Veliki Preslav, 1. Shumen, 1995, 205–210].

Янков, Д. Още веднъж за Загора, архиепископ Василий и отношенията между Охридската архиепископия и Търновската патриаршия през Средновековието. – Societas classica, 2008, том 3, кн. 2, 30–40 [Yankov, D. Oshte vednazh za Zagora, arhiepiskop Vasiliy i otnosheniyata mezhdu Ohridskata arhiepiskopiya i Tarnovskata patriarshiya prez Srednovekovieto. – Societas classica, 2008, tom 3, kn. 2, 30–40].

Яцимирский, А. И. Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской литературе. – В: Известия отделения русского языка и словесности Академии наук, Санкт Петербург, 1916, 79–85 [Yatsimirskiy, A. I. Melkiye teksty i zametki po starinnoy slavyanskoy i russkoy literaturam. – V: Izvestiya otdeleniya russkogo yazyka i slovesnosti Akademii nauk, Sankt Peterburg, 1916, 79–85].

Sulimirski, T. The Sarmatians. Ancient peoples and places. Vol. 73. New York: Praeger, 1970.

Vaillant, A. Histoire et philologie. Langues et littératures slaves du Moyen Âge. Paris: EPHE École Pratique des Hautes Études, 1965.

Vaillant, A., M. Lascaris. La date de la conversion des Bulgares. – Revue des études slaves, 13/1–2, 1933.